

DE WERELD EN NIETS DAN DE WERELD

Ignaas Devisch*

Jean-Luc Nancy, *La création du monde ou la mondialisation*, Parijs, Galilée, 2002, 181 pp, ISBN: 2-7186-0579-0

De Franse filosoof Jean-Luc Nancy (1940) is in Vlaanderen en Nederland een relatief onbekende auteur. Ondanks het feit dat de in Straatsburg werkende en wonende filosoof reeds een omvangrijk oeuvre heeft en van een grote internationale bekendheid geniet, is zijn werk in het Nederlandse taalgebied zo goed als onontgonnen. Tot de centrale thema's van Nancy's geschriften behoren politieke en sociale problemen als de gemeenschap, de soevereiniteit en de vrijheid; met ondermeer boeken over Hegel, Lacan en Descartes en vele teksten over kunst en literatuur, bestrijkt zijn werk een breed spectrum. Naar aanleiding van zijn meest recente boek *La création du monde ou la mondialisation* wil ik daaruit kort één aspect belichten: een heet hangijzer op de hedendaagse politieke en filosofische scène, met name het debat over de mondialisering.

Net zoals in *La pensée dérobée* uit 2001 blijft Jean-Luc Nancy ook in zijn nieuwste boek verder werken op de thema's die zijn hele werk doorkruisen: gemeenschap, wereld, soevereiniteit, metafysica en secularisering.¹ Toch gaat het niet om een eenvoudige herhaling. Wie Nancy's werk kent, weet dat hij dezelfde problemen voortdurend verder ontwikkelt, zijn denken daarover bijschaaft en nieuwe perspectieven opzoekt. Aan het drietal grote teksten en de toevoegingen waaruit *La création du monde* is samengesteld, liggen in het bijzonder twee grote vragen ten grondslag: de vraag naar het mondiaal worden van de wereld, de mondialisering, en de vraag naar het immanent of werelds worden van de wereld, de vraag naar de mondanisering.

Sinds *Le sens du monde* (Galilée, 1993) houdt Nancy zich bezig met de mondialiseringskwestie. Zijn basale vraag luidde toen reeds: wat bedoelen wij wanneer wij over de wereld spreken? 'Wereld' is met de grootste onduidelijkheid een permanente referentie in ons dagelijks spreken. Een groot begrippenarsenaal staat nochtans tot onze beschikking – kosmopolitisme, universalisering, globalisering, enzovoort -, maar het vaak gratuite gebruik van deze termen maakt het debat er niet duidelijker op. Vandaar Nancy's veelvuldige vraag: wat betekent 'een wereld' en wat houdt het in dat wij in een wereld leven? Deze vragen zijn niet alleen hedendaags, ze betreffen tegelijk centrale ontologische – en kennisproblemen uit de geschiedenis van de wijsbegeerte. In de moderne wijsbegeerte, vanaf Descartes, krijgt 'de wereld' de status van een

object waarover een subject spreekt en zich dat object probeert voor te stellen. Hoe echter, vanuit een hedendaags standpunt, dat pretendeert volstrekt werelds of seculier te zijn, *over* de wereld spreken wanneer de plaats van waaruit ik als subject over die wereld spreek, niet tot die wereld zelf behoort? Nancy's boek *La création du monde* ligt in het verlengde van die problematiek, temeer ook de filosofie van de twintigste eeuw zich met die kapitale vraag naar de (eindige) plaats van het spreken en de implicaties daarvan voor ons denken van de wereld bezighoudt.

We moeten in de context van de mondialisering, aldus Nancy, de vraag stellen naar de (zin van de) wereld. Dit om na te gaan of de plaats van waaruit de vraag naar de wereld opkomt, een plaats betreft die zelf in-de-wereld is, dan wel een plaats buiten de wereld van waaruit een subject de wereld als *beeld* of *voorstelling* representeert. Nancy beoogt een breuk met het begrip van de wereld als representatie, de wereld als object. Hij verwijst in die context naar Heideggers opstel van 1938 *Die Zeit des Weltbildes* (opgenomen in *Holzwege*), want het is Heideggers stelling dat men het wezen van de moderne tijd kan samenvatten als de tijd van het wereldbeeld: het beeld worden van de wereld als het product van het modern-cartesiaanse subject dat alles aan zich als een object wil voorstellen. Iets *is* slechts voor zover ik het aan mijn bewustzijn kan voorstellen, zodat ik als subject het centrum en de grond van alle zijn word. Volgens Heidegger vergeet 'de tijd van het wereldbeeld', de grondvraag van waaruit 'subject' en 'object' eerst kunnen opkomen, de vraag naar het zijn. Het subject is niet de grond van alle zijn, omdat het altijd al in de wereld *is*, nog voor het zijn vraag naar de wereld als *beeld* kan stellen. Daarom poneert Heidegger het primaat van de zijnsvraag.

Bij Nancy is dat niet anders: er zijn, in-de-wereld-zijn, impliceert dat de wereld geen object is dat ik voor mij kan stellen; wereld is slechts wereld voor wie hem bewoont. Of nog: zodra de wereld aan mij verschijnt, neem ik eraan deel en ervaar ik de interne resonanties ervan. Een wereld is een ruimte waarin een zekere tonaliteit resonanceert, zo beschrijft hij het in de eerste tekst 'Urbi et orbi'. Wat plaats heeft, heeft plaats in een wereld en omwille van die wereld. Niet alleen de vraag naar de status van de wereld en onze verhouding daartegenover staat dus centraal in *La création du monde*. Ook de vraag naar de *mondanisering*, de vraag naar het mondain of werelds worden van de wereld, neemt er een belangrijke plaats in. Deze problematiek sluit aan bij de vraag naar wat men doorgaans secularisering noemt en naar de restanten van de theologische fundering van mens en maatschappij. Hiermee betreden we het terrein van de politieke theologie, de discipline die zich buigt over de vraag of en in welke mate politiek en theologie (nog) met elkaar verbonden zijn. Dit betreft een zeer brede problematiek die Nancy vanuit zijn recente project over de 'deconstructie van het christendom' analyseert. Dat betreft een onderzoek hoe

een interne evolutie en beweging in het christendom en in het denken zelf tot het 'werelds' worden van de wereld heeft geleid.² Is de 'mondaine' wereld wel alleen ontstaan vanuit een rationele, kritische beweging die tegenover de religie staat, zo vraagt hij zich af. De overgang van een feodale samenleving naar een moderne maatschappij, wordt doorgaans zo begrepen en samengevat onder de noemer secularisering. Nancy onderzoekt of het denken over de religie zich niet ook zelf heeft ontdaan van de dimensie van een andere wereld dan de onze? Zijn onderzoekshypothese luidt dat de vraag naar de noodzaak en de zin van de wereld tot een *autodeconstructie* van het christelijk-metafysische denken aanleiding heeft gegeven. Anders gezegd, het denken over God ligt zelf aan de basis van het ontwrichten van de instantie God als een bovenwereldse regulator van het ondermaanse. De God van de metafysica is geleidelijk omgeslagen in een instantie binnenin de wereld en heeft steeds minder goddelijke, zeg maar bovenwereldse kenmerken mee gekregen. God werd langzaam maar zeker niet meer dan een fundering of regulering binnenin de algemene orde van de dingen. Denk maar aan Spinoza's 'God of de Natuur' of Leibniz' 'beste van alle mogelijke werelden'. Het denken over God, aldus Nancy, is dan ook een denken over de wereld geweest, in die zin dat men in de vraag naar God, de vraag stelde naar het wereld-zijn van de wereld. Vanuit die autodeconstructie komt de wereld het denken binnen en treedt het denken in de wereld. Niettemin gaat het niet om een loutere secularisering - 'seculier' betekent letterlijk tot de tijd behoren, tijdelijk worden - van een theologische instantie. Het betreft een totale verschuiving die zich niet zozeer van buiten, dan wel binnenin de christelijk-metafysische denktraditie voltrekt.

Uiteindelijk lopen de vraag naar de mondialisering en de mondanisering in elkaar over. De mondialisering (het universeel worden) en de mondanisering (het immanent aan deze wereld worden) zorgen samen voor de verschuiving van de theologische scheppingsgedachte naar een wereld zonder eerste oorzaak, een wereld zonder reden. De vraag hoe wij de wereld moeten denken voorbij elke representatie, voorbij de wereld als beeld, benadert Nancy in *La création du monde* bijgevolg vanuit het theologische motief van de *creatio ex nihilo*, de schepping uit het niets. Daarbij herhaalt hij nogmaals zijn centrale stelling over de autodeconstructie: de theologie heeft zichzelf ontdaan van een God die van de wereld gescheiden is. In de kern van het monotheïsme is er een wereld zonder God, zonder andere wereld, maar we moeten nog denken wat dit *absentheïsme*, dit letterlijke afwezig zijn van God, juist betekent. Zoals de scheppingsnotie is gedacht binnen de monotheïsmen, een *ex nihilo*, stoten we mogelijk op dé formule voor een radicaal atheïsme, aldus Nancy. De wereld is geschapen vanuit niets: iets komt tot stand, groeit voort uit niets, zonder reden, zonder eerste oorzaak of laatste grond.

Eerder dan die thema's systematisch in één tekst te behandelen, bieden de zes teksten uit het boek verschillende analytische perspectieven. Van een aantal werden reeds eerdere versies gepubliceerd in tijdschriften. Ondermeer de tweede, 'De la création', over Lyotard, is een bewerking van de tekst 'Dies illa' uit 1999. Ook de laatste tekst 'Cosmos basileus' is reeds verschillende keren gepubliceerd. Vooral de eerste tekst 'Urbi et orbi', de pauselijke zegen over de stad Rome en heel de wereld, spreekt qua titel tot de verbeelding en spreekt zich ook het meest expliciet uit over de problematiek van de mondialisering. De tekst 'Ex nihilo summum' betreft dan weer een diepgaande reflectie over de soevereiniteit en zet in wezen verder wat de auteur in 1991 heeft onderzocht in 'Guerre, droit, souveraineté – technè' over de soevereiniteit in de context van de toenmalige Golfoorlog. De verlegenheid om nog langer openlijk over soevereiniteit te spreken enerzijds en het volop gebruik maken van de symbolische waarden ervan anderzijds, vormden toen het uitgangspunt van Nancy's tekst.

Vooral in 'Ex nihilo summum' leunt Nancy voor zijn analyse expliciet op het gedachtegoed van de Duitse rechtsgeleerde Carl Schmitt, ook al vermeldt hij diens naam slechts sporadisch. Hij bouwt verder op de reserves die Schmitt inbouwde tegen een wereld zonder soevereinen, een wereld zonder vijand. Niet voor niets stelde Schmitt voorop dat 'wie mensheid zegt, wil bedriegen'.³ Vandaag proberen de Verenigde Naties met een steeds toenemend aantal missies, al dan niet met succes, her en der potentiële brandhaarden te blussen en op die manier de orde in en van de wereld te handhaven. Aan de hand van humanitaire interventies wil men de toepassing van het internationaal recht afdwingen op plaatsen waar het wordt geschonden. Die interventies laten uitschijnen dat daarbij van enige nationale soevereiniteit geen sprake meer is. Het gaat niet langer om een oorlogsverklaring van de ene soevereine natie aan het adres van de andere, maar om de toepassing van het internationaal recht in naam van de humaniteit in het algemeen. Niettemin is er een aantal signalen of symptomen die doet uitschijnen dat we dit model niet zonder meer succesvol kunnen noemen en dat de soevereiniteit nog steeds een grote rol speelt in de hedendaagse politiek, zij het eerder op een bedekte, heimelijke manier. Uit de analyse van Nancy komt naar voren dat de aporieën van de hedendaagse soevereiniteit, samenkomen in de eis tot mondialisering waaraan onze tijd wordt onderworpen. Die eis heeft grote gevolgen voor het traditionele begrip van de oorlog of voor de bestrijding van geweld en misdaad. De stap van een wereld van soevereinen naar een gemondialiseerde wereld zonder soevereinen is groot en roept zeer veel vragen en problemen op. De kwestie is vooral om de logica van de soevereiniteit tot op haar uiterste grens te volgen en ons niet te snel voorbij de soevereiniteit te wanen. Een afrekening met de soevereiniteit vereist allereerst een confrontatie met het geweld dat traditioneel aan de soevereiniteit ten grondslag ligt. Het is helaas niet evident, dat eens wij de oorlog afschaffen in naam van een humaniteit

zonder soevereiniteit, het geweld, de vernietiging en de burgeroorlogen uit de wereld zullen zijn. De soevereiniteit is vandaag een soort van zwart gat van de politiek. Met het verdwijnen van haar openlijk centrale rol in internationale conflicten bestaat dan ook de kans dat men het probleem van de soevereiniteit als zodanig verdringt. Die verdringing dreigt, eerder dan de soevereiniteit volledig buitenspel te zetten, het geweld en de offerlogica die haar eigen zijn een des te listiger politieke rol te laten spelen. Daarom moeten wij meer dan ooit de vraag naar de plaats van de soevereiniteit stellen, zeker wanneer een mondiaal perspectief die vraag komt doorspoken.

Dat laatste betekent voor Nancy dat wij eveneens moeten nagaan of er geen 'restanten' van politieke theologie in ons denken en handelen blijven ronddwalen. De betekenis van '11 september' dwingt ons de maatschappelijke noodzaak van een dergelijk onderzoek te onderkennen. De wereld als zodanig werd er in beslag genomen en desnoods opgeofferd aan de zin die men hemzelf eerst had toegekend. De reactie in de V.S. verschilt in die zin niets van wat de Taliban beoogde: de wereld is wat men zelf produceert, zin verleent en desnoods vernietigt indien de 'verkeerde zin' het dreigt te halen. De offers die de wereld moet brengen om bij de 'juiste zin' aan te komen, worden dan door het einddoel zelf gerechtvaardigd. Zowel de dreiging van een nucleaire oorlog als de terreur van aanslagen vertrekken vanuit deze structuur.

Dat een of ander getemperd of bescheiden humanisme het alternatief zou kunnen vormen voor de 'barbaarse' roep om Transcendenties, gaat volgens Nancy dan ook niet op. Hij gaat daarmee in tegen het politiek correcte denken van onze tijd dat elk geweld sinds 11 september 'verklaart' doordat mensen – volkeren, culturen, godsdiensten – de secularisering nog niet zouden hebben voltooid en nog zouden strijden voor bovenwereldlijke idealen waarvan wij, gesecculariseerde en gerationaliseerde westerlingen allang afstand zouden hebben van genomen. Alleen meer humanisme, rationalisering en secularisering zouden de roep om transcendente idealen een halt kunnen toeroepen. Pas dan zou de mensheid bij zichzelf zijn aangekomen en zou het een wereld bewonen die het voortaan zelf zin geeft. Het weze duidelijk dat de auteur van *La création du monde* ondermeer een problematisering van dit schema voor ogen houdt.

Noten

* Ignaas Devisch bekleedt een mandaat bij het FWO-Vlaanderen en is verbonden aan de vakgroep Wijsbegeerte van de Vrije Universiteit Brussel.

¹ Voor een korte inleiding op zijn denken verwijs ik naar mijn tekst 'Geraakt zijn' in het *Tijdschrift voor Filosofie* (2000, jrg. 62, nr. 4, 733-742) en naar mijn artikel over hem in het *Kritisch Denkerslexicon* (verschenen in maart 2002).

² Sinds een aantal jaren kondigt Nancy daarover een studie aan. Voorlopig moet de lezer het stellen met de korte tekst 'La déconstruction du christianisme' in: *Les Études Philosophiques*, (4), 1998, 503-519 en met het recent verschenen boekje *Visitation (De La Peinture Chrétienne)*. Paris: Galilée, 2001. Zie ook mijn tekst 'Niets wankelt waar geloof ontbreekt. Jean-Luc Nancy's proeve van een deconstructie van het christendom' (verschijnt najaar 2002 in het tijdschrift *Bijdragen*).

³ Ik verwijs naar de onlangs in het Nederlands vertaalde tekst *Het begrip politiek* (Amsterdam, Boom-Parrèsia, 2001, ingeleid door Theo W.A. De Wit).